

*Алесь Смалянчук (Гародня),
доктар гіст. навук,
прафесар Беларускага
інстытуту правазнаўства*

Разгром “Грамады” на старонках польскага віленскага друку (“Пшэглэнд Віленьскі”, “Кур’ер Віленьскі”, “Слова”)

Тэма Беларускай сялянска-работніцкай Грамады і яе разгрому ў беларускай гістарыяграфіі мае даволі багатую літаратуру. Але звычайна даследчыкі апроч дзейнасці Грамады звярталі ўвагу таксама на стаўленне да партыі і беларускага руху наогул уладаў і найбольш уплывовых польскіх палітычных сілаў. У выніку часам падаецца, што ліквідацыя найбольш моцнай беларускай арганізацыі сустрэла падтрымку амаль усёй польскай эліты, за выключэннем польскіх камуністаў і арганізацый нацыянальных меншасцяў.

Але ці было гэта на самой справе? Ці існавалі польскія некамуністычныя грамадскія і палітычныя арганізацыі, якія выступілі ў абарону беларускіх дзеячаў і асудзілі дзеянні ўрада? Дзеля адказу на гэтае пытанне варта зрабіць кароткі агляд матэрыялаў польскага віленскага друку за студзень – сакавік 1927 г. Аб’ектам увагі сталі публікацыі трох віленскіх газет – “Пшэглэнда Віленьскага”, “Кур’ера Віленьскага” і “Слова”. Гэтыя выданні прадстаўлялі розныя палітычныя сілы – ад дэмакратаў да кансерватараў, але іх аб’ядноўвала непрыяцце шавінізму партыі польскіх нацыянальных дэмакратаў.

Трэба адзначыць, што перыядычны друк “ажыўляе” гістарычнае даследаванне між іншым тым, што дазваляе выслухаць аргументы прадстаўнікоў той часткі грамадскасці, якая была статыстычнай меншасцю і таму зрэдку трапляла ў катэгорыю “абраных”, з якімі гісторыкі вялі свой дыялог. У нашым выпадку друк стварае магчымасць паглядзець на дзейнасць і ліквідацыю буйнейшай беларускай арганізацыі вачыма польскіх апанентаў Партыі нацыянальных дэмакратаў.

Упершыню газета з назвай “Пшэглэнд Віленьскі” выдавалася ў 1911 – 1915 г. Гэта была газета краёўцаў ліберальна-дэмакратычнага накірунку, хоць у яе тагачаснага рэдактара Людвіка Абрамавіча пастаянна ўзнікала

непаразуме́нні з вядучым ідэалагам краёвасці Міхалам Ромэрам. Адраджэ́нне газеты адбылося ў студзені 1922 г. Ініцыятыва зыходзіла ад Людвіка Абрамовіча, які і ў новай палітычнай і геапалітычнай рэчаіснасці захаваў вернасць ідэалам краёвасці і застаўся прыхільнікам адраджэння ВКЛ як шматнацыянальнай дзяржавы. Напачатку 1927 г. “Пшэглэнд Вiленскі” ператварыўся ў акцыянерную суполку, у якую ўвайшла вядомая публіцыстка Канстанцыя Скірмунт. У гэты момант газета стала сапраўдным цэнтрам краёўцаў. У рэдакцыйным артыкуле першага нумару адноўленай газеты адзначалася імкненне рэдакцыі ператварыць выданне ў цэнтр яднання тых, “хто любіць нашу літоўска-беларускую зямлю, для каго дабро нашага краю не з’яўляецца пустым гукам, хто верыць у яго светлую будучыню, якая будзе грунтавацца на згодным сужыццінацыянальнасцяў, адным словам, яднання ўсіх каму дарагі спрадвечны сцяг “Пагоні”¹.

На разгром Грамады “Пшэглэнд Вiленскі” адрэагаваў рэдакцыйным артыкулам “Супакаенне... без рэформаў”². Назва нагадала славыты выраз Пятра Сталыпіна, а сам змест артыкула падкрэсліваў падабенства ў дзеяннях колішняга кіраўніка кабінету міністраў Расейскай імперыі і міністра юстыцыі Польшчы Аляксандра Мэйштовіча.

Рэдакцыя паведамляла пра масавыя арышты сяброў Грамады і звяртала ўвагу на тое, што арышт дэпутатаў Сейму адбыўся без дазволу гэтай дзяржаўнай установы. Газета характарызавала гэтую падзею як “здэк над Канстытуцыяй”. Таксама падкрэслівалася, што абвінавачванні носяць агульны характар і нагадваюць пераказ розных чутак і плёткаў, некаторыя з якіх ужо не пацвердзіліся. Аўтар артыкула (верагодна Л. Абрамовіч) быў перакананы, што рэпрэсіі зробіць беларускую ідэю яшчэ больш папулярнай і прадказваў рост колькасці гурткоў Грамады ў бліжэйшы час. Рэзка крытыкавалася асоба міністра юстыцыі Аляксандра Мэйштовіча, які, дарэчы, напачатку 20 ст. належаў да краёўцаў кансерватыўна-ліберальнай арыентацыі. У артыкуле згадвалася, як А. Мэйштовіч у якасці кіраўніка ўраду Сярэдняй Літвы выслаў за яе межы найбольш папулярных літоўскіх і беларускіх палітыкаў. Пры гэтым ён абяцаў, што

¹ Przeglad Wileński. Nr 1 ад 16.01.1927. Варта заўважыць, што “Пшэглэнд Вiленскі” з’яўляецца вельмі цікавай і каштоўнай крыніцай па гісторыі грамадска-палітычнага, культурнага і рэлігійнага развіцця Заходняй Беларусі ў міжваенны час. На старонках газеты сярод іншых друкаваліся Уладзіслаў Талочка, Адам Станкевіч, Антон Луцкевіч і іншыя дзеячы беларускага руху. Газета шмат увагі надавала праблеме беларусаў-каталікоў, спробе адраджэння уніяцкай царквы, намаганням ТБШ па адкрыццю беларускіх школ і культурных устаноў, нарэшце, польска-беларускім адносінам.

² Тамсама. Nr 2 ад 30.01.1927

будзе суд, які пацвердзіць мэтазгоднасць дзеянняў ураду, але суд такі не адбыўся. Аўтар артыкула нагадаў, што рэдакцыя “Пшэглёнда Віленскага” неаднаразова падкрэслівала важнасць і актуальнасць “беларускага пытання”, якое цалкам ігнаравалася ўрадам.

Пра польскую віну ў тым, што адсутнічае польска-літоўска-беларускае паразуменне пісала ў *Адкрытым лісце да рэдакцыі “Дня польскага”* Канстанцыя Скірмунт. Паколькі “Дзень польскі” адмовіўся публікаваць гэты ліст, ён быў змешчаны на старонках “Пшэглёнда Віленскага”³. Канстанцыя Скірмунт абвінавачвала польскі ўрад у злачынстве супраць Беларусі, якое адбылося падчас падпісання Рыжскага міру. На яе думку, як і на думку большасці колішніх і тагачасных краёўцаў, Польшча павінна была далучыць усю Беларусь. Толькі гэта магло выратаваць “зямлю Рэйтана і Міцкевіча” ад бальшавіцкай акупацыі і стварала магчымасць развіцця беларускай культуры ў межах новай Рэчы Паспалітай. Таксама непрымальнай для аўтаркі ліста было адмоўнае стаўленне польскай палітычнай эліты да патрабаванняў нацыянальных меншасцяў, у прыватнасці, да імкнення мець школы на роднай мове. Паводле К.Скірмунт, штрафы і турэмнае заняволенне бацькоў, якія не пускаюць уласных дзяцей у польскія школы, толькі павялічваюць колькасць сяброў “гурткоў і ячэек”.

У Польшчы, – на думку вядомай публіцысткі, – ніколі не будзе ладу і спакою, пакуль урад не працягне іншым народам рукі дапамогі, “якая выходзіць і стварае, прычым выходзіць не нявольнікаў, а людзей вольных у іх мове і іх традыцыях”. У іншым выпадку, паводле К.Скірмунт, польская ўлада запляміць сябе несправядлівасцю і адсталасцю.

Таксама крытычна “Пшэглэнд Віленскі” выказаўся адносна забароны Міністэрствам унутраных справаў Грамады і Незалежнай сялянскай партыі. Гэтая забарона разглядалася, як небяспечны прэцэдэнт, які можа абярнуцца супраць саміх польскіх уладаў⁴. Адначасна газета зноў узняла праблему беларускіх школ, стварэнне якіх забаранялася польскімі ўладамі⁵.

Актыўна адгукнуўся на разгром Грамады штодзённы “Кур’ер Віленскі”, які прэтэндаваў на ролю “незалежнага дэмакратычнага выдання” (рэдактар А.Фараноўскі). 12 студзеня 1927 г. на старонках газеты быў змешчаны вялікі аналітычны артыкул “Прычыны поспеху Грамады”⁶. Аўтар (псеўданім “Бор”), абвяргаючы заяву ўладаў, сцвярджаў, што аніводны сацыяльны рух не з’яўляецца выключна наступствам пра-

³ Тамсама. № 5 ад 13.03.1927

⁴ Тамсама. № 6 ад 27.03.1927

⁵ Тамсама.

⁶ Kurier Wileński. № 8 ад 12.01.1927

паганды. Ён звярнуў увагу на цяжкую эканамічную сітуацыю на беларускіх землях, на перанаселенасць вёскі і беспрацоўе, на праблему асаднікаў, на падатковы хаос, у якім беларускі селянін не можа сам разабрацца ды інш. Публіцыст “Кур’ера Віленскага” бачыў выйсце ў прадстаўленні беларускім землям аўтаноміі. Толькі гэта, на яго думку, магло паспрыяць аб’яднанню намаганняў усяго мясцовага насельніцтва, знікненню нацыянальных антаганізмаў, каб “паляк, жyd, беларус і літовец разам пачалі працаваць над будучыняй краю, які для ўсіх нас з’яўляецца Айчынай”, а таксама рэфармаванню адміністрацыі, у якой на тагачасны момант панавалі нацыянальныя дэмакраты.

Нумар газеты ад 16 студзеня 1927 г. выйшаў з вялікім загаловам “Ліквідацыя Грамады”⁷. Ніжэй былі змешчаныя кароткія рэпартажы пра шматлікія арышты, афіцыйная інфармацыя – нібыта Грамада рыхтавала ўзброенае паўстанне – і каментар да яе. Аўтар каментару (псеўданім “Балеслаў Всцецкіца”) сцвярджаў, што колькасны рост Грамады быў вынікам сямігадовага кіравання краем польскімі нацыяналістамі, якія разам з урадам ігнаравалі “беларускае пытанне”. Іх стыль кіравання захаваўся і пасля майскага перавароту 1926 г. Мясцовая адміністрацыя, на думку “Всцецкіца”, не здольная палепшыць нацыянальныя адносіны, а сучаснае заканадаўства гарантуе новае абстраэнне польска-беларускіх адносін. Аўтар заклікаў да рэформаў і звязваў іх правядзенне з асобай Ю. Пілсудскага.

У наступным нумары “Кур’ера Віленскага” быў пераказаны змест артыкула У. Спічыньскага (“Глос праўды”). У артыкуле рэзка крытыкавалася Міністэрства юстыцыі, кіраўнік якога як міністр ураду дэмакратычнай краіны, павінен шанаваць грамадзянскія свабоды, а не парушаць іх⁸.

А саблівай увагі заслугоўвае артыкул Станіслава Свяневіча “Польшча і беларусы”⁹. Аўтар адзначыў, што польскі друк перапоўнены шчасцем з нагоды масавых арыштаў сяброў Грамады. (Заўважу, што ў Вільні гэтае “шчасце” найбольш актыўна дэманстраваў орган Партыі нацыянальных дэмакратаў “Дзеннік Віленскі”). Публіцысты ўзносілі А. Мэйштовіча на п’едэстал, а для Б. Тарашкевіча ўжо рыхтавалі шыбеніцу. Сам Ст. Свяневіч разгром Грамады ацаніў як праву палітычнай істэрыі. Ён прызнаўся, што польскія віленскія дэмакраты, якія ядналися вакол “Кур’ера Віленскага”, не толькі не былі праціўнікамі ліквідацыі беларускай арганізацыі, але нават заклікалі да гэтага. Аднак, на думку Ст. Свяневіча, Грамаду трэба было спачатку раскалоць, а потым зліквідаваць шляхам рэпрэсіі супраць тых яе сяброў, сувязь якіх з Менскам была непарыўнай.

⁷ Тамсама. № 12 ад 16.01.1927

⁸ Тамсама. № 13 ад 17.01.1927

⁹ Тамсама. № 14 ад 19.01.1927

Аўтар ацэньваў Грамаду, як арганізацыю, што аб'яднала розныя беларускія сілы на падмурку барацьбы супраць польскай дзяржавы. Сярод “грамадаўцаў” Ст.Свяневіч вылучаў ідэйных беларускіх патрыётаў, свядомых камуністаў, прадстаўнікоў беларускай інтэлігенцыі іпоўінтэлігенцыі, прыхільных да камуністычнай ідэалогіі, расейцаў, якія пераследавалі ўласныя мэты, і, нарэшце, правакатараў. Дамінавалі, паводле меркавання аўтара, дзве першыя групы, паміж якімі ішло ледзь прыхаванае суперніцтва: камуністы разлічвалі на далучэнне да СССР і наступнае адхіленне патрыётаў, а патрыёты разглядалі аб'яднанне беларускіх земляў у СССР толькі як першы этап, а канчатковым павінна было стаць нарадчэнне незалежнай і дэмакратычнай Беларусі.

Ст.Свяневіч лічыў, што польская палітыка павінна раскалоць саюз гэтых розных сілаў. Дзеля гэтага ён прапанаваў адмовіцца ад палітыкі нацыяналізму і даць поўную свабоду дзейнасці беларускім патрыётам у галіне эканомікі, асветы і культуры. Публіцыст бачыў перспектывы польска-беларускага супрацоўніцтва, бо, на яго думку, канспіратыўныя антысавецкія арганізацыі ў БССР гатовыя да супрацоўніцтва з Польшчай. Свае надзеі аўтар звязваў з Юзафам Пілсудскім і закончыў артыкул заклікам да кадрвай рэвалюцыі ў мясцовай адміністрацыі.

Дарэчы, паводле ўспамінаў А.Мэйштовіча, якраз Ю.Пілсудскі даў санкцыю на знішчэнне Грамады¹⁰. Між іншым, аўтары “Пішэглёнда Віленскага” не мелі ніякіх ілюзій наконт Ю.Пілсудскага. Па меншай меры, ніхто з іх не звязваў надзей на змяненне сітуацыі да лепшага з гэтай постаццю польскай палітыкі.

Адным з асноўных апанентаў віленскага дэмакратычнага друку апроч эндэцкага “Дзенніка Віленскага” была штодзённая газета “Слова”, якая вызначылася як орган кансерватыўнай ідэалогіі. Апроч рэдактара Юзафа Цата-Мацкевіча, які быў адным з найбольш вядомых польскіх публіцыстаў міжваеннага часу, з артыкуламі ў “Слове” выступалі такія польскія палітычныя і культурныя дзеячы яшчэ “расейскага перыяду” як Станіслаў Ваньковіч, Уладзіслаў Студніцкі, Чэслаў Янкоўскі, Мар’ян Здзяхоўскі ды інш. На старонках гэтай газеты сустракаліся таксама публікацыі Рамана Скірмунта. Газета пачала выходзіць у жніўні 1922 г. Ужо ў першым яе нумары ў праграмным артыкуле рэдактар прызнаваў адной з галоўных асаблівасцяў Вільні нацыянальную праблему. Яе вырашэнне ён бачыў на шляху нацыянальна-культурнай экспансіі з мэтай павялічэння колькасці польскіх лаяльных грамадзянаў.

¹⁰ Разгром “Грамады”. За кулісамі палітычнага скандалу (падр. да друку А.Смаленчука) // Гістарычны альманах. Т. 8. 2003. С. 216.

Тэма “Грамады” была адной з прыярытэтных у “Слове”. Напрыклад, у нумары ад 3 студзеня 1927 г. паведамлялася пра “грамадаўскі тэрор” у дачыненні да жыхароў в.Стара-Бярозава, якія нібыта пабілі дэпутатаў Мятлу і Валашына за вядзенне беларускай прапаганды¹¹. У сярэдзіне студзеня аўтар артыкула “У беларускім лагеры” (крыптонім N) даказваў “штучнасць” палітычнай актывізацыі беларускага руху, бо яна не суправаджалася падобнай культурніцкай актыўнасцю¹².

Нумар ад 16 студзеня 1927 г. выйшаў з вялікім артыкулам Ю.Цата-Мацкевіча “Ліквідацыя здрады ўрадам Пілсудскага”. Знішчэнне Грамады ацэньвалася як доўгачаканая абарончая акцыя Рэчы Паспалітай супраць бальшавіцкіх агітатараў, накіраваная на захаванне “ўсходніх земляў” Польшчы. Цікава, што рэдактар “Слова” наогул разглядаў Грамаду па-за межамі ўласна беларускага руху. Ён сцвярджаў, спасылаючыся на апублікаванае ў “Звяздзе” 9 чэрвеня 1926 г. рашэнне ЦК КПБ пра неабходнасць барацьбы з “нацдэмам” па абодвух баках мяжы, што Грамада была **савецкай правакацыяй супраць беларускага нацыянальнага руху**. Мэтаю быў разгром беларускіх арганізацый сіламі польскай дзяржавы¹³. Адпаведна, польскія рэпрэсіі разглядаліся як удар па бальшавіцкай агітацыі, а не па беларусах. Сцвярджалася нават, што разгром Грамады прывядзе да паляпшэння польска-беларускіх адносін¹⁴. Гэтая ідэя шырока абмяркоўвалася і ў наступных нумарах. Для публіцыстаў “Слова” пытанне “Ці была Грамада беларускай арганізацыяй?” было рытарычным. Адзначалася актыўнасць Грамады выключна ў палітычнай і сацыяльнай галінах і яе поўная пасіўнасць у культурна-асветніцкай. Пospех грамадаўскай агітацыі канца 1926 г. тлумачыўся выключна цяжкім эканамічным станам г.зв. “Крэсаў”¹⁵.

Практычна ў кожным студзенскім нумары газеты публікавалася інфармацыя, звязаная з Грамадой або лёсам арыштаваных дэпутатаў. Паведамлялася пра пратэсты камуністаў у Менску і іх патрабаванні вызваліць арыштаваных. Віленскія кансерватары таксама згадвалі вынікі Рыжскага міру, якія ў свой час адназначна асудзілі. Яны сцвярджалі, што крыўдная для беларусаў Рыжская дамова была выкарыстаная расейцамі дзеля ператварэння беларускага руху ў антыпольскую зброю¹⁶.

¹¹ Słowo. Nr 2 ад 3.01.1927. (На самой справе на грамадаўцаў напала польская паліцыя – А. С.)

¹² Тамсама. Nr 10 ад 14.01.1927

¹³ Тамсама. Nr 12 ад 16.01.1927

¹⁴ Тамсама. Nr 13 ад 18.01.1927

¹⁵ Тамсама. Nr 18 ад 23.01.1927

¹⁶ Тамсама. Nr 65 ад 20.03.1927

На забарону Грамады і Незалежнай сялянскай партыі “Слова” адрэагавала ўласнай праграмай вырашэння “беларускага пытання”. Яе сутнасцю была нацыянальная асіміляцыя беларусаў шляхам паляпшэння іх эканамічнага і сацыяльнага становішча (інвестыцыі ў эканоміку і ўдасканаленне працы адміністрацыі на беларускіх землях), а таксама з дапамогай “прыхільна-нейтральнага” стаўлення дзяржавы да развіцця беларускай свядомасці і беларускай культуры. Кансерватары былі праціўнікамі ізаляцыі беларускай меншасці. Наадварот, яны лічылі неабходным актыўна ўцягваць беларусаў у палітычнае і культурнае жыццё міжваеннай Польшчы. Пры гэтым павінны былі падаўляцца ўсе сацыяльна-палітычныя праявы г.зв. бальшавізму на беларускіх землях. Кансерватары былі праціўнікамі аўтаноміі Беларусі, бо апасаліся адарвання ад Польшчы тых паведаў, дзе беларускае насельніцтва было ў большасці. Затое яны вялі гаворку пра польска-беларускую дзяржаву, стварэнне якой лічылася магчымым пасля далучэння да Польшчы Менску і Магілёва¹⁷.

Такім чынам, можна сцвярджаць, што прынцыповым праціўнікам ліквідацыі Грамады аказаліся віленскія краёўцы, якія ядналіся вакол “Пшэглёнда Віленскага”. Яны былі ўпэўненыя, што знішчэнне Грамады не вырашыць “беларускага пытання”, а яшчэ больш абвострыць нацыянальныя адносіны. Праўда, краёўцаў гэтага перыяду можна разглядаць як маргінальную з’яву ў грамадска-палітычным жыцці заходнебеларускіх і літоўскіх земляў. Тым не менш іх пратэсты, а таксама пазіцыя “Кур’ера Віленскага” сведчаць, што не толькі польскія камуністы, але таксама частка дэмакратычна настроенай польскай грамадскасці асудзіла ўрадавы разгром Грамады як праяву палітычнага і нацыянальнага гвалту. Аднаквідавочна, што пераважная большасць віленскай польскай эліты адобрыла знішчэнне Грамады як “бальшавіцкай арганізацыі”, што спрабавала адарваць г.зв. “Крэсы” ад Польшчы.

Пытанне да Алеся Смаленчука

Андрэй Чарнякевіч (Гародня): Скажыце, калі ласка, якім было стаўленне ППС да разгрому Грамады? Мяне асабліва цікавіць пазіцыя арганізацыі ППС на тэрыторыі Заходняй Беларусі. І яшчэ, наколькі аб’ектыўнай крыніцай з’яўляюцца матэрыялы перыядычнага друку?

¹⁷ Тамсама. Nr 66 ад 21.03.1927

Адказ Алеся Смаленчука

Друк ППС я не аналізаваў, таму на Вашае пытанне не адкажу. Што датычыць аб’ектыўнасці такой крыніцы як матэрыялы перыядычных выданняў... Па-першае, аб’ектыўная гістарычная крыніца – гэта вельмі дзіўная рэч, якая наўрад ці патрапіць у рукі даследчыкаў. За кожнай крыніцай стаіць чалавек. Адсутнасць аб’ектыўнасці – характэрная рыса кожнай гістарычнай крыніцы, як бы не пераконвалі гісторыкі сваіх чытачоў у адваротным. Па-другое, матэрыялы перыядыкі цікавыя якраз тым, што яны абсалютна пазбаўлены прэтэнзій на аб’ектыўнасць. Кожная газета абараняла пэўную палітычную, нацыянальную, канфесійную ды інш. пазіцыю. Такім чынам, матэрыялы перыядычных выданняў дапамагаюць зразумець пазіцыі розных грамадска-палітычных плыняў. У гэтым моцны бок крыніц падобнага тыпу. Апроч таго матэрыялы перыядыкі рэальна “ажыўляюць” гістарычныя падзеі, надаюць ім канкрэтны гістарычны воблік, дазваляюць акунуцца ў свайго роду “атмасферу” гістарычнай эпохі. У выніку гісторыку лягчэй выпрацоўваць тое, што называюць “рабочымі гіпотэзамі”.